

Pujsi, psi, konji in krave na zatožni klopi

Mitja Jančar

Čeprav se nam v 21. stoletju to zdi smešno, so bili kazenski procesi proti živalim v poznem srednjem in novem veku nekaj popolnoma običajnega. Zakonom ni bil podvržen samo človek, temveč tudi žival, pri čemer je ta imela tako dolžnosti kot pravice. Najpogosteje so živalim sodili v primeru, da so storile škodo družbi – kobilice so denimo uničile pridelek – ali ko so poškodovale in/ali povzročile smrt človeka. V prispevku se bom v glavnem osredotočil na slednje, saj je takšne primere obravnavalo sekularno sodišče, dočim se je z roji škodljivcev, glodavcev in podobno »golaznijo« ukvarjalo cerkveno sodstvo. V procesih proti živalim se nam kaže spreminjajoča se mentaliteta takratnega človeka in dinamika družbe. To je namreč čas rastočih mest, razvoja kapitalističnih načinov produkcije, predruženja tehnike oblasti, procesa civiliziranja, odčaranja sveta in še mnogo drugega. Z ozirom na sodne procese proti živalim bom torej poskusil orisati spreminjajoči se diskurz takratne družbe ter osvetliti kontekst nastanka oziroma razvoja dihotomije človeka in narave.

Leta 1386 se je na trg mesta Falaise na severu današnje Francije zgrnila pisana množica ljudi, da bi prisostvovala usmrtni obsojenca. Zapornik, oblečen v popolnoma nova oblačila, se je v pompozem spremstvu oborožene straže na konjih ter rablja počasi premikal proti kraju usmrtnitve. Domnevno je smrtno ranil nekega tri mesece starega otroka. Kazen, ki so mu jo odmerili, se je glasila: pohabljenje vratu in nog z rezilom – princip *lex talionis* oziroma oko za oko, zob za zob – ter zatem smrt z obešanjem. Oblasti so zato, da bi ovekovečile dogodek takšne magnitude, celo najele umetnika, katerega naloga je bila, da dogodek upodobi kot fresko na eni od bližnjih cerkva. In ta jo je tudi res naslikal. Na zid cerkve je naslikal dogodek usmrtnitve – pujsa.

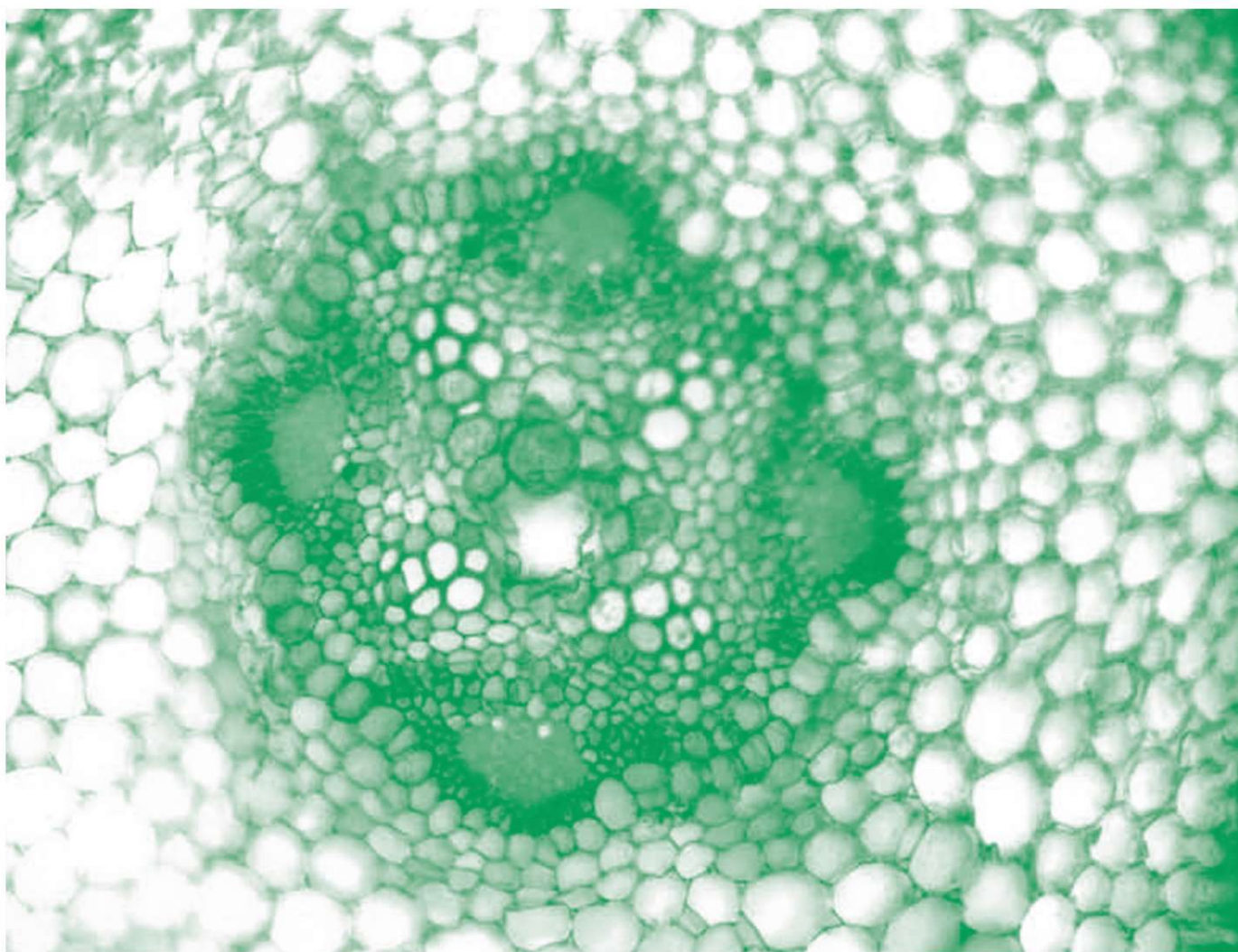
Omenjeni dogodek pri današnjem bralcu verjetno izzove kar nekaj občutenj, verjetno vse prej kot pozitivnih. Verski fanatizem, zaslepljenost, nesmiselnost in praznoverje, tipične ka-

rakteristike »temnega« srednjega veka, so tiste prve asociacije, ki nam pridejo na misel. Vendar pa se ne smemo zadovoljiti s takšnimi stereotipnimi odgovori. Pravzaprav bi bila to velika škoda – ravno kontrast miselnosti takratnega in današnjega človeka je lahko zelo poveden. Preko njega si lahko namreč poskusimo razložiti človekov odnos do narave.

Krvavi parklji

Kaj sploh so sodni procesi proti živalim? Pravzaprav gre za procese, ki so identični procesom proti ljudem. Po storjenem zločinu je stekel postopek, zbralo se je sodišče, obtoženemu je bil določen zagovornik in poklicali so priče. Če se jim je zdelo potrebno, so se za priznanje zločina zatekli tudi k torturi živali ter na koncu izrekli in izvršili obsodbo. Običajno so štirinožce obsodili na smrt z obešanjem, lahko pa jih je doletel tudi sežig na grmadi, kamenjanje, obglavljenje ali pa so jih žive zakopali. Celoten proces je bil povezan z visokimi stroški ter visoko formaliziranim postopkom, izvedenim pred sodnimi oblastmi. Običajno so se na zatožni klopi znašle udomačene, redkeje pa divje živali, denimo volkovi. Najpogosteje so sodili ravno prašičem, in to iz preprostega razloga: v srednjem in pozneje tudi novem veku sanitarne razmere v mestih niso bile ravno zgledne. Vodovod in kanalizacija sta bila nekaj neobičajnega, po mestu pa so se sprehajale razne udomačene živali, med njimi tudi prašiči, ki imajo pač to nesrečo, da imajo rahlo nenavaden in nenasiten apetit – pujsu se očitno pač ne zdi nič kaj moralno sporno, če se pogosti z mesom dojenčka ali kakšnega manjšega otroka.

Na zagovoru pred sodnikom pa so se seveda lahko znašle tudi številne drugi živali, kot so konji, delfini, psi, osli in krave, če so seveda storile zločin, ki je to zahteval. Poleg povzročitve smrti človeka so živali kaznovali tudi v primeru spolne združitve s človekom. Če so človeka zasačili pri spolnem aktu z živaljo, se je situacija končala neugodno za oba – s smrtjo. Vendar ne vedno. Znan je primer, ko so moškega in osla zaradi spolnega občevarja obsodili na smrt, a so tik pred njuno usmrtnitvijo od lokalnega župnika in župljanov prejeli peticijo, ki je pričala o prejšnjem zglednem obnašanju obsojenca, ki naj ne bi nikoli prostovoljno privolil v takšen akt. Na tej podlagi so osla opro-

stili, moškega pa, hočeš nočeš, usmrtili.

Ti procesi vsekakor niso bili farsa. Sodobniki so jih dojemali in obravnavali z vso resnostjo. O tem nam priča že to, da so sploh sprožili postopek proti živali, ki je skupnosti običajno stal kar nekaj denarja. Živali se je obravnavalo v tem primeru popolnoma enako kot ljudi. Poleg tega, da so dobile zagovornika, so bile v zaporu pogosto internirane kar z drugimi, človeškimi zaporniki, prejemale pa so tudi enako količino hrane. In vse to je bilo potrebno plačati. Tudi rabelj je ob izvedbi usmrtitve prejel plačilo, enako usmrtitvi človeka. Veliko lažje bi bilo žival preprosto pobiti na licu mesta. Nekoč se je celo dogodilo, da je rabelj brez sodbe usmrtil prašiča in tako izzval ogorčenje in izbruh jeze, nakar je moral zbežati iz mesta. S tem se očitno res ni bilo za šaliti. Si sploh lahko predstavljamo, da bi dandanes živali v kazenskem procesu pripadle enake pravice kot človeku?

Vsaj v tem oziru je bila žival tedaj emancipirana – z njo sicer niso ravnali ravno humano, vendar pa popolnoma človeško in nič manj okrutno kot s soljudmi.

Rojstvo objektivacije

Torej, kaj nam ti sodni procesi sploh povedo o človekovem odnosu do narave? Čeprav se je treba zavedati, da so bili motivi za procese proti živalim raznoliki, hkratni ter močno vezani na lokalno pojavnost – zaslediti jih je namreč mogoče po vsej Evropi ter drugod po svetu, med drugim tudi v naši bližini, v Slavoniji sredi 19. stoletja –, je jasno, da se v večini teh primerov kaže nagnjenje človeka k sistematiziranju in racionalizaciji sveta okoli sebe. S pomočjo zgodovinskih virov, ki so jih za seboj pustili sodni procesi, je moč slediti soočenju različnih diskurzov v takratni družbi.

Običajno so štirinožce obsodili na smrt z obešanjem, lahko pa jih je doletel tudi sežig na grmadi, kamenjanje, obglavljenje ali pa so jih žive zakopali. Celoten proces je bil povezan z visokimi stroški ter visoko formaliziranim postopkom, izvedenim pred sodnimi oblastmi.

Vsekakor se niso vsi strinjali s sojenjem živalim, temveč je marsikdo podvomil o njihovi smiselnosti. Nekateri literati so se jim celo posmehovali in iz njih črpali snov za svoje satire. V primeru sodnih procesov proti živalim je torej prihajalo na sodiščih, katerih vloga je bila že tako ali tako arbitrarna, do sočenj različnih nazorov o svetu, naravi in človekovem odnosu do nje, in sicer bodisi eksplicitno, z zagovori/obtožbami, na katerih so odvetniki osnovali svoje primere, ali pa implicitno, namreč že s samim dejstvom, da so živali sploh sodili. Proces in posledično sodba sta omogočila družbi, da je v času spremenjajočih se norm soočila različne diskurze ter s sodbo ustvarila nov diskurz, ki je sodobnikom omogočil (re)integracijo in razlago. Te sodbe so bile pravzaprav eksplikacije implicitne in spreminjajoče se družbene norme ter artikulacija novega diskurza. Enostavno rečeno, v spreminjajočem se svetu zgodnjega novega veka je ravno sodišče s pomočjo rituala sodbe in posledične konstrukcije percepcije realnosti dalo človeku oporo, ki jo je rabil, ko je pred njim v njegovem razumevanju sveta zavezala vrzel. Tako je pomagalo osmisliti posameznikovo razumevanje izkušnje, ki jo je povzročila kriza, zaradi katere je bila sodba v prvi vrsti sploh potrebna, torej v tem primeru zaradi zločina živali. Pri tem pa si je treba zastaviti vprašanje, zakaj je pravzaprav neko dejanje živali povzročilo takšno nelagodje in družbene reakcije nanj. Saj so vendar ljudje že prej živeli v in ob naravi in gotovo je tudi tedaj prihajalo do tako neprijetnih pojavov, kot je poškodba ali povzročitev smrti človeka. Kaj se je torej spremenilo v poznem srednjem veku in zakaj lahko največ kazenskih procesov proti štirinožcem zasledimo ravno okoli leta 1600?

V zgodnjem novem veku, torej okoli leta 1500, je bila evropska družba izrazito religiozna ter antropocentrična. To pomeni, da so verjeli, da je svet, ki obdaja človeka, podvržen njemu samemu: »*Bodita rodovitna in množita se, napolnita zemljo in si*

jo podvrzita; gospodujta ribam v morju in pticam na nebu ter vsem živalim, ki se gibljejo po zemlji!« je rekel bog Adamu in Evi. Narava je bila na hierarhični lestvici božjega stvarstva nižje od človeka. V sledečem stoletju pa se ta neposredna vez med človekom in naravo počasi pretrga. K temu je vsekakor doprinesel tudi razvoj tehnike in znanosti. Teleskop, ki je navadnim smrtnikom omogočil vpogled v brezmejno vesolje, je hkrati pomanjšal človeka v prostoru, geološka odkritja so pomanjšala človeka v času, odkritje novih celin pa mu je razodelo raznovrstnost zemeljskih bitij. Prav tako so bile pomembne ekonomske in družbene spremembe: novi, kapitalistični način proizvodnje in industrializacija sta marginalizirala vlogo živali v produkciji, rast mest pa je človeka fizično in tudi psihično distancirala od narave in živali.

Šele tedaj so pričeli naravo objektivirati. In ravno kazenski procesi proti živalim nam pričajo o spremembi človeške mentalitete. Tu je prišlo do stičišča oziroma prekrivanja nasprotja narava-človek, in sicer ravno v trenutku, ko ta opozicija pravzaprav nastaja. Kot sem že omenil, so se na zatožni klopi znašle predvsem udomačene živali, tiste torej, ki so se nahajale v sivem območju dveh pojmovnih okrožij takratnega človeka. Tem živalim so pripisovali lastnosti tako naravnega kot tudi človeškega. Kako bi si sicer predstavljali, da bi živalim pripisovali nekaj takega, kot je svobodna volja? To je bilo namreč implicirano že s tem, da so jim sploh sodili. Mimogrede, med sojenjem je bilo pomembno tudi obnašanje obtoženca. Zlasti prašiči so sloveli po tem, da so med procesom krulili, cvilili in porivali svoje rilce med rešetke ter drugače kazali nespoštovanje do sodišča, kar je lahko pač negativno vplivalo na sodnikovo odločitev.

Od spoja do distance

Narave po spremembi človeške mentalitete niso več pojmovali tako kot v srednjem veku, ko je na primer gozd predstavljal nekaj magičnega, skritega in nevarnega, prostor, kjer se zadržujejo banditi in divje živali, sovražne do »kultiviranega« človeka. Gore so vse do 17. oziroma 18. stoletja predstavljale gromozansko fizično oviro človeku, ki je onemogočala ali pa vsaj oteževala potovanja in ki je bila polna nevarnosti zanj. Ko pa posamezniku uspe vzpostaviti kognitivni nadzor nad naravnim – in za to pravzaprav gre pri procesih proti živalim –, se vzpostavi odnos do narave, ki naravo hkrati objektivira in občuti kot drugotno. V srednjeveški literaturi, zlasti v viteških epih, beremo o naravi kot kraju, kamor se vitez zateče na poti do spoznanja samega sebe, kraju avanture, boja proti zmajem

in kraju samouresničenja. Kasneje, nekako v 16. stoletju, ko se je oblast vedno bolj centralizirala in je postopoma prihajalo do sprememb, ki sem jih omenil zgoraj, pa ljudje pričenejo zakon aplicirati tudi na naravo. In še to: kaj ni nekaj simboličnega v tem, da se suveren s spremstvom odpravi na lov v gozd, ki sedaj spada pod njegovo jurisdikcijo? Gre za simbolično zmago nad tistim, česar ni mogoče kontrolirati, kar je divje, a suveren z lovom vseeno poseže vanj.

Pojav kazenskih procesov proti živalim prav tako sovпада z recepcijo rimskega prava in nastankom kazenskih zakonikov. Kot sem že zapisal, so tako aplicirali človeški princip svobodne volje na živalski oziroma naravni svet. Še pomembneje pa je to, da gre pri tem za še en simbolični akt, ki v človeški moralni in pravni red vključuje svet iracionalnega. Ko je na žival aplicirala iste zakonske principe in postopke kot na človeškega morilca, je družba v istem konceptu pravičnosti poskušala združiti tako človeško kot nečloveško. Spomnimo se, da so lahko žival podvrgli tudi torturi, s katero so običajno od obsojenca želeli izsiliti priznanje. Malo verjetno, pravzaprav kar neverjetno je, da bi sodnik res pričakoval, da bo od cvileče živali dejansko izsilil priznanje za storjeni zločin. Gre preprosto za to, da so v postopku želeli uporabiti prav vse zakonsko predpisane postopke pred izrekom same sodbe. Verjetno je človek – ne pozabimo, da je bil pozni srednji vek in zgodnji novi vek obdobje negotovosti – v tem času trepetal pred tistim, česar se ne da nadzirati. Za tem se morda skriva celo strah pred nemočjo in možnostjo brezzakonja v božjem stvarstvu.

Meja med naravnim in človeškim pa ni bila nujno meja med naravo in človekom. Te meje so nastale tudi znotraj tedanje človeške družbe. S procesom civiliziranja, kot ga je opisal Norbert Elias, je v tem času vzporedno potekal tudi razvoj nasprotja kulturno-naravno. Višji, aristokratski sloji družbe so se nagibali k temu, da so regulirali, rafinirali svoje vedenje. Lahko bi rekli, da je šlo za poskus nadzora nad najnaravnejšimi lastnostmi človeka samega. Zadevalo je predvsem tiste najnaravnejše potrebe človeka, kot so hranjenje (bonton za mizo), opravljanje potrebe in spolne prakse (te družba potisne bodisi v sfero zasebnosti bodisi postanejo tabu). V tem oziru je kmet oziroma oseba z dna družbene lestvice v primerjavi z aristokratom »neprefinjen« in surov, ne zna kontrolirati svojih afektov, je len in nemaren – njegovo obnašanje je bližje naravnemu ali divjaku kot kultiviranemu človeku. Pomislimo le na ljubezni, ki so jo opevali trubadurji. Šlo je za ljubezen v vsej svoji čistosti, brez primesi tiste živalske, spolne sle. Implikacija prenosa (ne)kulti-

Ti procesi vsekakor niso bili farsa. Sodobniki so jih dojemali in obravnavali z vso resnostjo. O tem nam priča že to, da so sploh sprožili postopek proti živali, ki je skupnosti običajno stal kar nekaj denarja.

viranosti na nižje družbene sloje je, da so, podobno kot narava, divji, neurejeni in nepredvidljivi, kar morda celo osmišlja dejstvo, da se jim vlada. Fevdalna vertikalna hierarhija pravzaprav slika hierarhijo celotnega stvarstva, kot ga je dojemal tedanji človek. Na vrhu se nahaja vladajoča, kultivirana elita, na dnu družbe pa »nekultivirana« množica ljudi. Ponovno gre za poskus nadzora nad sicer iracionalnim in naravnim.

Torej, če rekapituliramo, smo ugotovili, da sta se nekako v obdobju 1500–1800 oblikovali dihotomiji človek-subjekt in narava-objekt. Kazenski procesi proti živalim, ki se sicer pojavijo že v 13. stoletju, a jih je največ okoli leta 1600, nam pričajo o tem, da je v tem času res prihajalo do pomembnega premika v miselnosti ljudi. Sodnih procesov proti štirinožcem si namreč ne moremo predstavljati drugače, kot da je tedaj človek naravo dojemal kot nekaj, s čemer je spojen, a je hkrati doživljal svojo ekskrecijo iz nje. Poskus racionalizacije sveta okoli sebe, ki ga je med drugim pogojeval tedanji družbeni razvoj, je v tem trenutku zajel tudi del sfere tistega, kar mi dandanes morda pripisujemo izključno naravi, gotovo pa ne uvrščamo v domeno človeškega – svet živali. Razvoj znanosti, tehnologije, industrializacija in urbanizacija so privedli do tega, da je človek do narave vzpostavil distanco. In s tem tudi odprl pot svoji domišljiji. Ko ga niso več mučile tegobe življenja na vasi, ki je pač bližje naravi in je od nje tudi bolj odvisno, ko so se torej pretrgale neposredne vezi med naravo in človekom, so ljudje naravo pričeli doživljati bolj čustveno. To je povsem evidentno tudi v umetnosti, zlasti v obdobju romantike. Pred tem so bili gozdovi kraji magičnega, nepredvidljivega in nevarnega, s krčenjem gozdov in zmanjšanjem njihove ekonomske pomembnosti pa nenadoma pritegnejo človeško domišljijo. Šele ko življenje ljudi postane bolj racionalizirano, metodično in urejeno, se poveča tolerantnost do naravnega sveta in se v njem odkriva estetske vrednosti. Občutek varnosti in sistematizacija ter nadzor nad naravo, torej dominanca človeka nad naravo, pa so bili predpogoji za čustveno navezavo na okolje in živali. Distanca zblizuje, kajne? ● Foto: Nature Freak07